

4. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτη. ἔπεται δὲ τούτοις οἶον ἤδη προαποδεδειγμένον διττὸν εἶναι τε καὶ πιστεῦεσθαι δεῖν τὸ Χριστοῦ σῶμα, ἐν μὲν τὸ ἀληθές, ἐν δὲ τὸ μυστικόν. καὶ ἀληθές μὲν τὸ ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ τῆς εὐχαριστίας μυστηρίῳ ἱεουργούμενόν τε καὶ τελειούμενον καὶ ὑπὸ παραπετάσματι τῆ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου μορφῇ ἱερῶς συγκαλυπτόμενόν τε καὶ περιεχόμενον, 5 ταυτό γε τῷ ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου ἀσπόρως εὐδοκίᾳ πνεύματος θείου ἀνα-
- M 109^v ληφθέντι σώματι καὶ αἵματι ὄν, αὐτοῦ τοῦ δεσπότου ἐν τῇ παραδόσει τοῦ μυστηρίου φαμένου· »τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου«, καὶ αὖ· »τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου«, τὸν φαινόμενον ἄρτον δεικνύοντος καὶ ἐπενεγκόντος· τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον, καὶ τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. μυστικὸν δὲ 10 τὸ τῆς ἐκκλησίας πλήρωμα καὶ τὸ τῶν πιστῶν συνάθροισμα. εἶναι γὰρ δὴ καὶ τοῦτο τοῦ Χριστοῦ σῶμα οὐδεὶς δὲ οὐκ ἂν σύνθοιτο τοῦ ἀποστόλου ἀκούων λέγοντος· »κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας ὁ Χριστός«. κεφαλὴ δὲ ἄνευ μελῶν οὐκ ἂν εἴη κεφαλὴ. μέλη τοίνυν ἡμεῖς Χριστοῦ, καὶ κεφαλὴ ἡμῶν ὁ Χριστός.
- B 81^v καὶ πάλιν· »ὑμεῖς ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους.« καὶ αὖ· »ὁ 15 ἄρτος ὄν κλώμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστίν;« καὶ αὖθις· »εἷς ἄρτος, ἐν σῶμα«, φησίν, »οἱ πολλοὶ ἐσμεν«, καὶ τὴν αἰτίαν ἐπάγων· »οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου μετέχομεν«, ἔφη. ἐφ' οἷς ὁ Χρυσόστομος· »τί γὰρ λέγω κοινωνίαν;« φησίν, »αὐτὸ ἐσμέν ἐκεῖνο τὸ σῶμα. τί γὰρ ἐστίν ὁ ἄρτος; σῶμα Χριστοῦ. οὐχὶ σώματα πολλά, ἀλλὰ σῶμα ἓν. καθάπερ γὰρ 20 ὁ ἄρτος ἐκ πολλῶν συγκείμενος κόκκων ἤνωται, ὥστε μηδαμοῦ φαίνεσθαι τοὺς κόκκους, ἀλλὰ εἶναι μὲν αὐτούς, ἄδηλον δὲ αὐτῶν εἶναι τὴν διαφορὰν τῆ συναφείᾳ, οὕτως καὶ ἀλλήλοις καὶ τῷ Χριστῷ συναπτόμεθα.« καὶ ὁ ἱερὸς Διονύσιος· »τὰ μὲν ἐγκεκαλυμμένα δῶρα πρὸς τὸ ἐμφανὲς ἄγων«, φησί,
- M 110 »τὸ δὲ ἐνιαῖον αὐτῶν εἰς πολλὰ διαιρῶν, καὶ τῇ τῶν διανεμομένων πρὸς τὰ 25 ἐν οἷς γίνεται κατ' ἄκρον ἐνώσει, κοινωνοὺς αὐτῶν ἀποτελῶν τοὺς μετέχοντας.« καὶ ἄνωτέρω περὶ τοῦ Ἰησοῦ λέγων· »τὰ καθ' ἡμᾶς ταπεινὰ τοῖς θειοτάτοις αὐτοῦ κατ' ἄκρου ἐνώσθαι«, φησίν, »εἵπερ καὶ ἡμεῖς ὡς μέλη σώματι συναρμολογηθῶμεν αὐτῷ, κατὰ τὸ ταυτόν τῆς ἀλωβήτου καὶ θείας ζωῆς.«
- B 82 καὶ ὁ Δαμασκηνὸς δὲ Ἰωάννης ὁ θεῖος ἐν τῷ περὶ τῶν ἀγίων καὶ ἀχράντων 30 μυστηρίων κεφαλαίῳ· »τιμήσωμεν αὐτό«, φησί, »πάσῃ καθαρότητι ψυχικῇ τε καὶ σωματικῇ· διπλοῦν γὰρ ἐστίν.« λέγει δὲ καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος· ὄν τρόπον ἐκ πολλῶν σίτου κόκκων εἰς ἀποτελεῖται ἄρτος καὶ πολλῶν σταφυλῶν ποτήριον ἐκθλίβεται ἓν, οὕτως ἐκ πολλῶν πιστῶν ἐν συντελεῖται μυστικὸν Χριστοῦ σῶμα. ὡς γὰρ ἐκ πολλῶν μελῶν τε καὶ μερῶν ἕκαστον σύγκειται 35 σῶμα, οὕτω καὶ ἡ τῆς ἐκκλησίας ἐνότης ἐκ διαφόρων ἀποτελεῖται προσώπων, τῶν προεγνωσμένων δηλονότι, τῶν προωρισμένων, τῶν κεκλημένων, τῶν δεδικαιωμένων, τῶν δεδοξασμένων. οὗς γὰρ προέγνω ὁ θεός, τούτους καὶ

8 Mt 26, 26—28. | 13 Eph 5, 23. | 15 1 Cor 12, 27. | 1 Cor 10, 17. | 18 1 Cor 10, 17 | 23 Cf. Chrysost., Hom. 30 in 1 Cor (PG 61, 249 sq.). | 24 Dionys. Areop., De eccl. hier. III 3 § 13 (PG 3, 444 C). | 27 Dionys. Areop., De eccl. hier. III 3 § 12 (PG 3, 444 B). | 31 Joh. Dam., De fide orth. IV 13 (PG 94, 1149 A). | 32 Cf. Augustinus, Sermo 227 (PL 38, 1099 sqq). In Joh. ev. tract. 26, 15—18 (PL 35, 1614).

Ex his sequi videtur Christi quoque corpus duplex esse: verum⁴, alterum, alterum mysticum. Et verum quidem est, quod in hoc divino eucharistiae sacramento consecratur atque conficitur sub visibili specie panis et vini. Hoc idem est cum eo corpore, quod fuit ex beata virgine⁵ Spiritus sancti obumbratione conceptum. De quo ipse Dominus in exhibitione sacramenti, cum nobis sensibilem panem vinumque ostendisset, ait: *Hoc es corpus meum et Hic est sanguis meus*; deinde addidit: *quod pro vobis tradetur, et qui pro vobis effundetur in remissionem peccatorum*. Mysticum autem eius corpus est ecclesia et congregatio fidelium.¹⁰ Hanc enim negare corpus Christi nemo ausit, praesertim audiens apostolum dicentem ecclesiae caput Christum esse. Caput enim sine membris non esset caput. Quapropter membra Christi nos sumus, et caput nostrum est Christus. Unde clamat apostolus: *Vos estis corpus Christi et membra ex parte*. Et rursus: *Panis, quem frangimus, nonne communicatio corporis Domini est?* Et iterum: *Unus panis*, ait, *et unum corpus multi sumus*. Et reddens eius rationem addit: *Omnes enim ex uno pane participamus*. Quae verba dum exponere nititur Chrysostomus noster, ita inquit: »Quid dico communionem? Ipsum illud corpus sumus. Quid enim est panis nisi corpus Christi? Non corpora multa,¹⁵ sed corpus unum. Quemadmodum enim panis ex multis constans grana, ita compositus est, ut nusquam grana videantur, et sunt quidem grana, sed propter coniunctionem nullo discrimine discernuntur, ita nos quoque et invicem et Christo coniungimur.« Damascenus quoque ubi de sacrosanctis mysteriis tractat: »Honoremus, ait, Christi corpus omni²⁵ animi corporisque puritate; duplex etenim est.« Augustinus etiam occidentalis ecclesiae lumen: Quemadmodum, inquit, et multis grana unus conficitur panis, et ex racemis multis unus calix exprimitur, sic ex multis fidelibus unum corpus mysticum integratur. Enimvero sicut ex multis membris et partibus unumquodque corpus constat, ita ecclesiae³⁰ unitas ex diversis personis conficitur, videlicet ex praescitis, praedestinatatis, vocatis, iustificatis et glorificatis. *Quos enim praescivit Deus, hos et praedestinavit, et quos praedestinavit, hos vocavit, et quos vocavit, hos et iustificavit; et quos iustificavit, hos et glorificavit*, inquit apostolus. Efficiens vero huius mystici corporis est ipsum verum Christi corpus³⁵ et eius communicatio, si digne fiat. Quod significant verba illorum, qui dicunt: »Oramus, ut hoc corpus tuum praestet participantibus sobrietatem animae, remissionem peccatorum, communionem tecum.« Quid enim aliud est communio quam unitas cum Christo, annexio

4 μυστηρίω M μυστήριον B | 9 ὑμῶν M ἡμῶν B | 11 συνάθροισμα M ἄθροισμα B |
16 Χριστοῦ M κυρίου V Domini Versio lat. | 23 καὶ ὁ ἱερὸς . . . θείας ζωῆς om Versio
lat. | 28 ἐνώσθαι M ἐνώσας B | 30 καὶ ὁ B om. | 31 ψυχικῇ τε καὶ σωματικῇ V
om. M | 34 μυστικὸν M² in marg. B in textu

προώρισε, καὶ οὐς προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε. καὶ οὐς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσε. καὶ οὐς ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε», Παῦλος ὁ θεῖος φησιν. εἶναι δέ γε τούτου τοῦ μυστικοῦ σώματος ἀποτελεσματικὸν τὸ ἀληθές τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ τὴν κατ' ἀξίαν ἐκείνου μετάληψιν τε καὶ κοινωνίαν εἴση διανοησάμενος, τί βούλονται οἱ λέγοντες, ὥστε γενέσθαι τοῖς μετα- 5 λαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἀφесιν ἀμαρτιῶν, εἰς πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ. ἔστι γὰρ δὴ κοινωνία οὐδὲν ἄλλο ἢ ἢ πρὸς Χριστὸν ἐνότης, ἢ πρὸς τὴν κεφαλὴν τῶν μερῶν συναρμολογία, ἢ τῶν μερῶν πρὸς τὸ ὅλον συναγωγή. ὅθεν καὶ κοινωνία ἰδιαίτατα τὸ θεῖον μυστήριον τοῦτο καλεῖται καὶ σὺνάξις παρὰ Διονυσίῳ τῷ θεῖῳ. »συνάγει 10 γὰρ δὴ τὰ διεστῶτα, καὶ ἐν τὰ πολλὰ καὶ ὁμοια ποιεῖ τὰ διάφορα, καὶ εἰς μίαν ἀνάγει τὰ διεσπαρμένα τε καὶ διηρημένα ἐνότητα.« ὅθεν καὶ ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἐν τῷ προειρημένῳ περὶ τῶν μυστηρίων λόγῳ· »κοινωνία λέγεται τε καὶ ἔστιν ἀληθῶς«, φησίν, »διὰ τὸ κοινωνεῖν ἡμᾶς δι' αὐτῆς τῷ Χριστῷ καὶ μετέχειν αὐτοῦ τῆς σαρκός τε καὶ τῆς θεότητος· κοινωνεῖν δὲ 15 καὶ ἐνοῦσθαι καὶ ἀλλήλοις δι' αὐτῆς. ἐπεὶ γὰρ ἐξ ἐνὸς ἄρτου μεταλαμβάνομεν, οἱ πάντες ἐν σῶμα Χριστοῦ καὶ ἐν αἷμα καὶ ἀλλήλων μέλη γινόμεθα, σύσσωμοι Χριστοῦ χρηματίζοντες.« καὶ αὐτὸ ἐν τῷ αὐτῷ· »δι' αὐτοῦ καθαιρόμενοι, δηλονότι τοῦ θείου σώματος καὶ αἵματος, ἐνούμεθα τῷ σώματι τοῦ κυρίου καὶ τῷ πνεύματι αὐτοῦ καὶ γινόμεθα σῶμα Χριστοῦ.« διὸ καὶ Μεσσίας εἶτε 20 μεσίτης καὶ λίθος ἀκρογωνιαῖος καλεῖται ὁ κύριος, ὡς τὰ διεστῶτα συνάπτων

B 83 καὶ τὰ διηρημένα συνάγων. »μεσίτης τε γὰρ ἐνὸς οὐκ ἔστιν«, ἀλλὰ δυοῖν, ὁ μέγας φησὶ Παῦλος. καὶ ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος δυοῖν ἔστι τοίχοιν ἀπεσχοινισ-

M 111 μένοι ἀλλήλοιν δεσμός τις καὶ συναφή.

5, 1 Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ περὶ τούτων ἱκανῶς εἴρηται, τρίτον προσθετέον τοῖς 25 προειρημένοις ἐπόμενον, ὡς τὸ τοῦ κυρίου ἀληθές σῶμα καὶ ἀλήθειά ἐστι καὶ τύπος εἶτε καὶ σύμβολον. εἴρηται γὰρ δὴ τό τε τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἶδος τε καὶ μορφήν τὴν αἰσθητὴν τύπον εἶτε καὶ ἱερὸν σημεῖον τοῦ ἀληθοῦς σώματος τοῦ κυρίου τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐμπεριεχομένου εἶναι καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ μυστικοῦ, τὸ τ' ἀληθές σῶμα αὐτὸ τύπον τε καὶ σύμβολον τοῦ μυστικοῦ καὶ ἐκκλησιαστι- 30 κοῦ σώματος φέρειν. καὶ αὐτὸ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ ἱεουργούμενον ἀληθές τοῦ κυρίου σῶμα τύπον εἶτε ἀντίτυπα τῶν μελλόντων λέγεσθαι ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς ἐν τῷ τέλει τοῦ προειρημένου περὶ τῶν μυστηρίων κεφαλαίου μαρτυρεῖ λέγων· »ἀντίτυπα τῶν μελλόντων λέγεσθαι, οὐχ ὡς μὴ ὄντα ἀληθῶς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι νῦν μὲν δι' αὐτῶν μετέχομεν τῆς Χριστοῦ 35 θεότητος, τότε δὲ νοητῶς διὰ μόνης τῆς θεάς.« ἢ ὡς ὁ Γρηγόριος ὁ Διάλογος σαφέστερον λέγει, ὅτι οὐ μὲν νῦν μεταλαμβάνομεν σώματος καὶ αἵματος,

B 83' ὑπὸ τῆ ἄρτου καὶ οἴνου μορφῇ μεταλαμβάνομεν αὐτοῦ, τότε δὲ φανερᾶ θεωρία, καὶ ὡσπερ ἔστιν ἀληθῶς, ὁψόμεθα αὐτό. ὅτι δὲ τὸ μυστήριον τοῦτο τύπος

2 Rom 8, 29 sq. | 9 Cf. Dionys. Areop., De eccl. hier. III 1 (PG 3, 424). | 11/12 Cf. Dionys. Areop., l. c. III 3 § 3 (PG 3, 429 AB). | 13 Joh. Dam., De fide orth. IV 13 (PG 94, 1153 A). | 18 Joh. Dam., l. c. IV 13 (PG 94, 1152 B). | 22 Gal 3, 20. | 25 Cf. Eph 2, 14. 20. | 34 Joh. Dam., l. c. IV 13 (PG 94, 1153 BC). | 36 Gregor. M.?

membrorum ad caput, convenientia partium ad totum? Unde et communio vocatur proprie hoc sacramentum. Et synaxis apud Dionysium dicitur, hoc es collectio. Colligit enim, quae apud se distant, et multa unum facit et dissimilia aequat et in unum sparsa reducit.

5 Quamobrem idem Damascenus eo, quo supra memoravimus, loco: »Communio, inquit, dicitur et est ideo, quia per eam communicamus cum Christo et carnis divinitatisque eius participes sumus et invicem coniungimur atque unimur. Cum enim ex uno pane participamus, omnes unum Christi corpus et unus sanguis et membra alter alterius
10 eiusdem cum Christo corporis efficimur.« Et rursus ibidem: »Per Christi corpus et sanguinem purgati unimur corpori Domini et spiritui eius et corpus Christi efficimur. Unde et Messias seu mediator et lapis angularis dicitur Dominus, quasi coniungens extrema et uniens divisa. *Mediator unius non est*, sed duorum, inquit Paulus, et lapis angularis
15 duorum parietum vinculum et coniunctio est.«

Post haec illud quoque tertio loco addendum est, quod verum 5, 1 Domini corpus et veritas est et figura. Siquidem ostensum est, quemadmodum panis et vini visibilis species figura seu signum est veri et in eis contenti Domini corporis et etiam mystici corporis, ita ipsum corpus
20 verum figuram mystici et ecclesiastici corporis esse. Ad haec verum Domini corpus, quod in altari consecratur, futurorum figuram dici Damascenus eo, quo supra memoravimus loco, testatur: »Significativa, inquit, futurorum dicuntur, non quia verum sint corpus sanguisque Christi verus, sed quia nunc quidem per illa divinitatis participes
25 efficimur, tunc vero per intellectum sola visione fruemur divinitatis.«

Quod apertius et Gregorius dicit, quod nunc quidem participamus corpus et sanguinem sub speciebus panis et vini, tunc autem clara visione, et sicut vere est, videbimus illud.

Cavendum autem, ne quis propterea, quod eucharistiae mysterium 2
30 figura esse dicitur, dicere aut omnino suspicari audeat non esse verum Domini corpus. Absit tanta blasphemia a fidelium mentibus. Hoc modo et pretiosa mors eius non esset vera mors, quod partim ablutionis delictorum nostrorum, partim iustificationis nostrae figura sit. Vas namque electionis est, qui dicit: »*Christus mortuus est peccatis nostris*
35 *et resurrexit propter iustificationem nostram.*« Et Petrus: »*Christus passus est pro nobis, relinquens nobis exemplum.*« Mors igitur Christi mortis nostrae secundum peccatum et resurrectio eius vitae nostrae per iustificationem iuxta primariorum apostolorum sententiam exemplum

1 και οὗς . . . ἐκάλεσε M² in marg. | 6 εἰς πνεύματος . . . πρὸς σέ M εἰς κοινωνίαν πρὸς σέ V communionem tecum *Versio lat.* | 8 τὴν M Χριστὸν B | 27 σύμβολον] ἢ ὑπογραμμός *add.* M *quod* M² *del.* | 36 ὁ Διάλογος Γρηγόριος B | 39 ὅτι *corr.* M² *supra rasura* | τὸ μυστήριον τοῦτο M² in marg. B in textu

- εἶτε καὶ σύμβολον λέγεται καὶ ἅμα ἀλήθεια, ὡς τοῦ μὲν τοῦ ἄρτου τε καὶ οἴνου εἶδους ὄντος συμβόλου, ἀληθείας δὲ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐμπεριεχομένου
- M 111^v** ἀληθοῦς σώματος, καὶ ὁ θεῖος Διονύσιος δείκνυσι πολλαχοῦ τοῦ περὶ συνάξεως κεφαλαίου σύμβολα αὐτὰ καλῶν. καὶ μετὰ τὴν ἱεουργίαν ὑπ' ὄψιν», γὰρ φησιν, »ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν ἱερῶς προκειμένων συμβόλων.« ⁵ καὶ πάλιν· »τῶν πολλῶν εἰς μόνον τὰ θεῖα σύμβολα παρακυψάντων, αὐτοῦ δέ», λέγει δὲ τὸν ἱεράρχην »αἰεὶ τῷ θεαρχικῷ πνεύματι πρὸς τὰς ἁγίας τῶν τελουμένων ἀρχὰς ἀναγομένου».
- ² Οὐ μέντοι γε, διότι τὸ τῆς εὐχαριστίας μυστήριον τύπος ἐνίοτε καὶ σύμβολον εἶτε καὶ ὑπογραμμὸς λέγεται, τολμητέον εἰπεῖν ἢ ὅπως ἐννοῆσαι μὴ ¹⁰ ἀληθὲς εἶναι σῶμα κυριακόν. ἀπαγε τῆς βλασφημίας. ἢ γὰρ ἂν καὶ ὁ τίμιος αὐτοῦ θάνατος τύπος ὦν τῆς τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἀπολούσεως καὶ ἡ ζωηφόρος ἀνάστασις τύπος οὔσα τῆς ἡμετέρας ἐγέρσεως οὐκ ἀληθῆς ἂν ᾖν. Παῦλος γὰρ ἐστὶν ὁ λέγων· »ὁ Χριστὸς τέθνηκεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, **B 84** καὶ ἀνέστη διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν.« καὶ Πέτρος ὁ θεῖος· »ὁ Χριστὸς ¹⁵ πέπονθεν ὑπὲρ ἡμῶν ἡμῖν καταλείπων ὑπογραμμὸν καὶ τύπον.« ὁ μὲν τοίνυν τοῦ Χριστοῦ θάνατος τοῦ καὶ ἡμᾶς δεῖν τῇ ἁμαρτίᾳ θανεῖν, ἡ δὲ θεῖα ἀνάστασις τοῦ τῇ δικαιοσύνῃ ζῆσαι τύπος καὶ ὑπογραμμὸς ἡμῖν κατὰ τοὺς κορυφαίους τῶν ἀποστόλων γέγονε. καὶ ὅμως οὐ διὰ τοῦτο οὐκ ἀληθῆς ἢ ὁ θάνατος ἢ ἡ ἀνάστασις αὐτοῦ, μηδ' εἰς νοῦν ἐλθοίτω ποτέ. ὅθεν καὶ τὸ τῆς εὐχαριστίας ²⁰ μυστήριον καὶ ἀλήθειά ἐστι καὶ τύπος εἶτε καὶ ἱερὸν ἐτέρων σημεῖον· καὶ **M 112** ὅμως οὐ διὰ τοῦτο ἔπεται ἄτοπον οὐδὲ ἐν. καὶ αὐτὸ γὰρ τὸ μυστηρίου ὄνομα οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τύπον τινὸς φέρειν καὶ σημεῖον εἶναι ἐτέρου. κεκαλυμμένον τε γὰρ εἶναι δεῖ τὸ μυστήριον καὶ ἄλλο μὲν τὸ φαινόμενον, ἄλλο δὲ τὸ νοούμενον ἔχειν. ὅθεν καὶ μυστικὸς εἶρηται δεῖπνος, ἐν ᾧ μετὰ τὴν τοῦ ²⁵ νομικοῦ πάσχα βρῶσιν ἢ τοῦ ἱεροῦ σώματος καὶ αἵματος παραδέδοται τελετή. οὐ γὰρ διὰ τὸν ἄμνον μόνον τύπον ὄντα τοῦ σωτηρίου θανάτου, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν τῶν θείων μυστηρίων παράδοσιν μυστικὸς κέκληται δεῖπνος, ὡς **B 84^v** ἄρτου μὲν καὶ οἴνου ὄντων τῶν ὀρωμένων, σαρκὸς δὲ καὶ αἵματος τῶν νοουμένων. σημεῖον γὰρ ἐστὶν εἶτε καὶ τύπος, Αὐγουστίνος φησιν, ὁ παρὰ ³⁰ τὴν ὀρωμένην ἑαυτοῦ μορφήν ἄλλο τι ἀφ' ἑαυτοῦ νοεῖν δίδωσιν.
- ⁸ Ταραττέτω δὲ μηδένα ἢ αὐτὸ τοῦ τύπου τὸ ὄνομα ἢ ὁ φησιν ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ προειρημένῳ κεφαλαίῳ· »οὐκ ἐστὶ τύπος ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ — μὴ γένοιτο — ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ κυρίου τεθεωμένον αὐτοῦ τοῦ κυρίου εἰπόντος· τοῦτό μού ἐστιν, οὐχ ὁ τύπος τοῦ σώματος, ³⁵ ἀλλὰ τὸ σῶμα, καὶ οὐχ ὁ τύπος τοῦ αἵματος, ἀλλὰ τὸ αἷμα.« πρῶτα μὲν γὰρ ἐνταῦθα τῷ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου ὀνόματι οὐ τὸ αἰσθητὸν καὶ φαινόμενον αὐτῶν εἶδος, ὁ τῷ ὄντι τύπος ἐστίν, ἀλλὰ τὸ μεταβληθὲν ἤδη καὶ μεταποιηθὲν εἰς σῶμα καὶ αἷμα νοεῖ ὁ διδάσκαλος. ἔπειτα δὲ τύπον ἐνταῦθα λαμβάνει τὴν σκιάν καὶ τὸ αἰνίγμα μόνον καὶ μηδὲν ἄλλο ἢ τύπον ἐτέρου σημαντικὸν ἀπλῶς ⁴⁰

⁴ Dionys. Areop., De eccl. hier. III 2 (PG 3, 425 D). | ⁷ Dionys. Areop., l. c. II 2 (PG 3, 428 A). | ¹⁴ 1 Cor 15, 3. | ¹⁵ 1 Petr 2, 21. | ³⁰ Cf. Aug., Sermo 272 (PL 38, 1246 BC). | ³² Joh. Dam., De fide orth. IV 13 (PG 94, 1148 A).

et figura fuit. Nec tamen adeo mors et resurrectio eius non fuit vera mors et resurrectio. Est igitur eucharistiae sacramentum et veritas et figura. Ex quo nihil absurdi sequi videtur. Etenim ipsum quoque sacramenti nomen nihil significat aliud quam figuram alicuius et sig-
5 num alterius. Siquidem sacramentum tectum mysteriis secretumque esse decet et aliud extrinsecus prae se ferre, aliud habere quod intellegatur intrinsecus.

Neminem autem conturbare debet nomen istud figurae, nec id quod ait Damascenus: «Panis et vinum non est nisi figura corporis
10 et sanguinis Christi.» Absit, sed ipsum corpus Domini deificatum ipso Domino dicente: *Hoc est corpus meum*, et non: figura corporis mei, et: *Hic est sanguis meus*, et non: figura sanguinis mei. Primo enim panis et vini nomine non ipsam visibilem speciem panis et vini, sed substantialiter transmutatam in corpus et sanguinem intellegit. Deinde
15 figuram hoc loco intellegit umbram illam, quae nihil aliud praeterquam figura est, simpliciter aliud significans, nullam omnino faciendi vim et potestatem habens. Quemadmodum sacramenta veteris legis Novi Testamenti sacramentorum figura fuerunt, ut circumcisio baptismatis, sanguis hircorum et vitulorum Dominici sanguinis in arca crucis effusi,
20 et serpens pendens in eremo corporis Domini in cruce pendentis. Verum illa quidem figurae tantum erant et aliorum significativa, non effectiva, et sacrorum quidem significativa, non ipsa sacra. Nostra vero non modo significativa et figurae salutis sunt, verum etiam salutifera, hoc est effectiva salutis, ipsaque sacra et sacrae sacrarum rerum figurae.
25 Hoc enim interest inter veteris et novae legis sacramenta, quod illa quidem dumtaxat significabant salutem, haec etiam praebent, et illa quidem non sacra, sed sacrarum tantummodo rerum significativa, haec autem et significativa sacrarum rerum atque effectiva sunt. Hinc sanctus Hilarius ait: «Corpus Christi, quo in altari participamus,
30 figura quidem est, quatenus panis et vinum exterioribus apparet sensibus, veritas autem est, quatenus corpus et sanguis in veritate corde creditur.» Et Augustinus: «Christi corpus, inquit, et veritas et figura est: veritas quidem, in quantum virtute spiritus ex substantia panis et vini corpus efficitur; figura vero est illud, quod exterioribus sensibus
35 subiacet.» Nos itaque figuram hoc loco ita accipimus, quae scilicet quoad sensibiles species panis et vini aliud dumtaxat significet, quoad

3 δείκνυσαι B V] om. M | 4 καλῶν corr. M² ex καλεῖ M B | 8 ἀρχὰς M² corr. ex εὐχὰς M B | 10 εἶτε καὶ ὑπογραμμὸς B om. | 16 τύπον καὶ ὑπογραμμὸν B | 21 ἑτέρων M ἕτερον B | 22 μυστηρίου M μυστήριον B | 28 τὴν add. M² | 25/31 ὅθεν καὶ . . . νοεῖν δίδωσιν om. Versio lat. | 32 Δαμασκηνοῦς ἱερ. B post κεφαλαίῳ | 34 σώματος B add. καὶ αἵματος | 36/39 πρῶτα μὲν γὰρ . . . ἔπειτα δὲ M² in marg. | 36 πρῶτα M² πρῶτον B | 38/9 ὁ τῷ ὄντι . . . αἷμα B om. | 39 ἔπειτα δὲ] εἶτα B | λαμβάνει corr. M² ex νοεῖ ὁ διδάσκαλος. | ἐνταῦθα λαμβάνει] καλεῖ B

- ὄν καὶ μηδεμίαν ὄλως ἔχον ἀποτελεστικὴν ἑτέρου δύναμιν. ὄν τρόπον τὰ
 M 112^v νομικὰ τύπος ἦν τῶν τῆς νέας διαθήκης μυστηρίων, ἡ μὲν περιτομὴ τοῦ
 βαπτίσματος, τὸ δὲ τράγων καὶ μόσχων καὶ δαμάλεων αἷμα εἰς κάθαρσιν
 φαινομένην τῶν μεμολυσμένων χυνόμενον τοῦ ἐν σταυρῷ χυθέντος κυριακοῦ
 B 85 αἵματος καὶ τὸν κόσμον τῷ ὄντι καθάραντος, καὶ ὁ ἐν ἐρήμῳ κρεμασθεὶς 5
 ὄφεις τῆς ἐπὶ ξύλου τοῦ κυριακοῦ σώματος προσηλώσεως. ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν
 μόνον τύπος καὶ σημαντικὰ μόνον, οὐ μέντοι καὶ ἀποτελεστικά, καὶ ἱερῶν
 μὲν πραγμάτων σημαντικὰ, αὐτὰ δὲ οὐχ ἱερά. τὰ δ' ἡμέτερα οὐ σημαντικὰ
 μόνον καὶ τύποι τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ σωστικὰ καὶ σωτηρίαν ποιητικά,
 ἱερά τε αὐτὰ καὶ ἱεροὶ πραγμάτων ἱερῶν τύποι. τούτῳ γὰρ τὰ νομικὰ τῶν 10
 τῆς νέας διαθήκης διαφέρει μυστηρίων, ὅτι ἐκεῖνα μὲν μόνον ἐσήμαινον τὴν
 σωτηρίαν, ταῦτα δὲ καὶ περιέχουσι, κάκεῖνα μὲν μόνον ἱερῶν πραγμάτων
 σημαντικὰ, οὐχ ἱερά αὐτὰ ὄντα, ταῦτα δὲ ἱερά τε αὐτὰ καὶ ἱερῶν πραγμάτων
 σημαντικὰ τε καὶ ποιητικά. φησὶ δὲ καὶ ὁ θεῖος Ἰλάριος· τὸ σῶμα τοῦ
 Χριστοῦ, οὐ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ μεταλαμβάνομεν, τύπος μὲν ἐστὶ, καθόσον 15
 ἄρτος καὶ οἶνος ταῖς ἔξω ὄρωνται αἰσθήσεσιν. ἀλήθεια δὲ ἐστὶ, καθόσον
 σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τῇ ἀλήθειᾳ πιστεύεται τῇ ψυχῇ. καὶ Αὐγουστῖνος·
 τὸ Χριστοῦ σῶμα καὶ ἀλήθεια καὶ τύπος ἐστίν. ἀλήθεια μὲν, καθόσον τῇ
 M 113 δυνάμει τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου οὐσίας σῶμα γίνεται.
 B 85^v τύπος δὲ ἐστὶν τὸ ταῖς ἔξω αἰσθήσεσιν ὑποπίπτον. οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα 20
 τὸν τύπον λαμβάνομεν, ἐπὶ μὲν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ὄρατοῦ δηλονότι τοῦ ἄρτου
 καὶ οἴνου εἶδους ὡς σημαντικὸν μόνως ἑτέρων καὶ τύπον μόνως, ἐπὶ δὲ τοῦ
 ἀληθοῦς ὡς ὑπογράφοντα μὲν καὶ σημαίνοντα καὶ ἕτερον οὐδὲν μέντοι ἤττον
 καὶ αὐτὸν ἀλήθειαν ὄντα. καθὼ δὴ καὶ ὁ αὐτὸς Δαμασκηνός, ἥ εἴρηται,
 τοῖς ἀρχαιοτέροις ἀκολουθῶν διδασκάλοις »ἀντίτυπα τῶν μελλόντων« τὸ 25
 ἀληθὲς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ φθάσας ὠνόμασεν· εἰ γὰρ ἀντίτυπα,
 πάντως δήπου καὶ τύπον.
6. Εἶεν δὴ. τούτων τοίνυν οὕτως ὑποτεθέντων ἔπεται δεῖξαι πρῶτα μὲν
 ὡς οὐδέσι ῥήμασιν ἄλλοις ἢ τινος οἰαισδήποτε εὐχαῖς καὶ δεήσεσιν ἱερέως τὸ
 θεῖον τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ αἷμα ἱεουργεῖται ἢ τοῖς δεσποτικοῖς αὐτοῖς 30
 ῥήμασι τοῖς προειρημένοις· »τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα καὶ τοῦτό μου ἐστὶ
 τὸ αἷμα« λέγοντος. ἔπειτα δὲ ὡς καὶ αὐτοῖς ἡμῶν τοῖς θείοις διδασκάλοις
 τε καὶ πατράσιν οὕτω δοκεῖ. τελευταῖον καὶ τὰ φαινόμενα τῇ γε τοιαύτῃ
 θέσει τε καὶ ὑπολήψει ἐναντιοῦσθαι, λῦσαί τε καὶ συμφώνως τῷ ὄλῳ σκοπῷ
 ἡμῶν ἐξηγήσασθαι. 35
- 7, 1 Ὡς μὲν οὖν ἀδύνατον ἄλλοις τισὶν ἢ τοῖς δεσποτικοῖς ῥήμασι τὴν εὐχα-
 B 86 ριστίαν τελειῖσθαι, τούτοις ἂν τις πεισθῆι τοῖς λόγοις. λέληθε μὲν γὰρ οὐδένα
 τῶν πάντων τὴν τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα ἐν ἀτόμῳ μεταποιήσιν
 τε καὶ μεταβολὴν πᾶσαν ἀνθρωπίνην δύναμιν ὑπερβαίνειν, μέγιστόν τε ἔργον
 M 113^v ἀπάντων εἶναι καὶ ἀποτελεσμάτων καὶ ἅμα θειότατον καὶ ἐπομένως τὰ τοῦ 40
 τοιούτου μυστηρίου τελειωτικὰ ῥήματα μεγίστης εἶναι δυνάμεως δεῖν καὶ

14 Cf. Hil., De trin. VIII 13. 14 (PL 10, 245—247). | 17 Aug. ? | 25 Joh. Dam.,
 l. c. IV 13 (PG 94, 1153 BC).

verum corpus Christi et aliud significet, et tamen veritas est. Quemadmodum Damascenus quoque, sicuti paulo ante memoravimus, veteres secutus doctores verum corpus et sanguinem Christi figurativa futurorum nominavit. Ubi enim figurativa dixit, et figuram sine discrimine
5 dicere potuisset.

Sed de iis satis, ut arbitror, disseruimus. Nunc, quod reliquum
6. est, aggrediamur. Erit autem nostrae omnis oratio tripartita. Primum enim conabimur ostendere divinissimum corpus Christi et sanguinem nullis aliis verbis aut sacerdotum precibus confici quam iis, quae supra
10 memoravimus, Domini verbis: *Hoc est corpus meum*, et *Hic est sanguis meus*. Post haec sanctorum ecclesiae doctorum ac patrum nostrorum unam et eandem esse sententiam declarabimus. Postremo quae huic opinioni adversari videntur, duce Domino, cuius res agitur, dissolvemus.

15 Quod igitur impossibile sit aliis quam Dominicis verbis eucharistiae 7, 1 sacramentum confici evidentissime et luce clarius apparet. Enimvero nemo est, quem lateat, quemadmodum panis et vini in corpus et sanguinem Christi in instanti facta transubstantialitas humanam omnem facultatem excedit ingensque opus est et certe divinum, ita etiam
20 huius sacramenti efficientia verba instar ipsius sacramenti eximiae cuiusdam virtutis esse debere. Christi vero divinis verbis nihil esse potentius, nihil efficacius esse posse manifestum est. Quamobrem fateri necesse est Dominicis illis verbis et nullis aliis divinum hoc sacramentum confici posse. Nec enim divinissima per divinam potentiam confici
25 negaverit quispiam, nec verbis Christi nihil omnino efficacius esse, cum non modo homo, verum etiam Deus sit creatorque omnium, qui solo nutu cuncta produxit, qui verbo aegros curavit, mortuos suscitavit, caeteraque miracula fecit, quae in evangeliiis recitantur.

Praeterea humanae preces tunc, quod orant, facillime consequuntur, 2
30 cum id merita sint, et a bene meritis effunduntur. Atqui panis et vini in corpus et sanguinem transmutatio non petentium meritis, sed eius potentia, qui ex nihilo cuncta produxit, per sacerdotem tamquam per instrumentum quoddam efficitur. Unde non minus ab indignis sacerdotibus atque perversis quam a bonis sanctisque consecratur. Ex
35 quo manifestum est non orantis sanctitatem, sed ipsum Dominum propriis suis verbis a sacerdote prolatis panem et vinum in proprium corpus transmutare. Nam si humanae preces hoc possent, potius virorum bonorum preces, etsi non sacerdotum, quam pravorum sacerdotum hoc divinum opus efficerent. Atqui indecens esset atque ab humana
40 salute alienum existimare tantum sacramentum a re dubia dependere,

9 σωτηρίαν M σωτηρίας B | 21/23 ἐπὶ μὲν τοῦ αἰσθητοῦ . . . τοῦ ἀληθοῦς M² in marg. B in textu | τις B om.

τῷ μυστηρίῳ ἀνάλογα. τῶν τε τοῦ Χριστοῦ θείων λόγων οὐδὲν ἰσχυρότερον, οὐδὲν ἐνεργέστερον εἶναι ἐνδέχασθαι. ὅθεν καὶ ἀνάγκη εἶναι ἐκείνοις τοῖς κυριακοῖς ῥήμασι καὶ οὐκ ἄλλοις πιστεύειν ἱεουργεῖσθαι τὰ θεῖα μυστήρια. οὔτε γὰρ ὡς τὰ θεϊότατα θειοτάτῃ δυνάμει ἐνεργοῦνται, ἀρνηθεῖη τις ἄν, οὔθ' ὡς τῶν Χριστοῦ λόγων οὐδὲν ἐνεργέστερον οὐκ ἀνθρώπου μόνον, ἀλλὰ 5 καὶ θεοῦ ὄντος καὶ τῶν πάντων δημιουργοῦ καὶ πάντα νεύματι μόνῳ πεποιηκότος, ὃς λόγῳ νοσοῦντας ἐθεράπευσε, νεκροὺς ἀνέστησε, καὶ τᾶλλα ὅσα ἐν εὐαγγελίοις παράδοξα ἀπειργάσατο.

² Ἐτι τε τὰς μὲν ἀνθρωπίνας δεήσεις ἀποτελεῖν ὁ ποιοῦσι, τῷ ἀξίας εἶναι, B 86^v ὧν αἰτοῦσι, καὶ ὑπὸ ἀξίων δικαίων τε καὶ ὀσίων ἀνδρῶν προσφέρεσθαι. τὴν 10 δὲ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ κυρίου μεταβολὴν οὐ τῇ ἀξίᾳ τῶν αἰτούντων, ἀλλὰ τῇ τοῦ πάντα παραγαγόντος δυνάμει διὰ τοῦ ἱερατικὸν σχῆμα περικειμένου ἀποτελεῖσθαι. δῆλα γὰρ δὴ καὶ ὑπὸ πονηρῶν ἱερέων οὐδὲν ἤττον τὸ αὐτὸ ὅπερ καὶ ὑπὸ τῶν ἀγιωτάτων γίνεσθαι, ὥστε οὐχὶ τὴν τοῦ δεομένου ὀσιότητά τε καὶ δέησιν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν δεσπότην τοῖς ἰδίους 15 ῥήμασιν ὑπὸ ἱερέως μετὰ σκοποῦ τοῦ προσήκοντος προφερομένοις τὸν ἄρτον M 114 καὶ τὸν οἶνον εἰς ἴδιον σῶμα μεταβάλλειν. ἄλλως γάρ, εἰ εὐχή τοῦτ' ἐδύνατο ἄν, μᾶλλον ἄν ἢ χρηστῶν ἀνδρῶν καὶ μὴ ἱερέων εὐχή, θεῷ δὲ ὁμῶς φιλότατων ἢ ἢ πονηρῶν ἱερέων τοῦτ' ἄν ἀπετέλει τὸ θεϊότατον ἔργον. καὶ γὰρ δὴ οὐδὲ δίκαιον οὔτε μὴν τῇ ἀνθρωπίνῃ σωτηρίᾳ πρόσφορον ἀμφιβόλου 20 πράγματος τὸ τοσοῦτον ἐξαρτᾶν ἔργον· εὐχὰς γὰρ καὶ παρακλήσεις τὰς ἡμετέρας, ἀδηλόν εἶναι, εἰ καὶ θεὸς εἰσακούσας παράσχειε τὰ αἰτούμενα· καὶ οὕτως καὶ τὴν διὰ τῶν μυστηρίων ἡμῶν ἐλπίζομένην σωτηρίαν ἀδηλόν B 87 τε καὶ ἀμφίβολον εἶναι. ὅπερ ἵνα μὴ συμβαίῃ καὶ ἡ σωτηρία ἡμῶν, ἣν τοῖς ἀξίως μεταλαμβάνουσιν ἡ εὐχαριστία παρέχει, βεβαία τε ὡς δεῖ καὶ ἀναμ- 25 φίβητος εἶη, ἀνάγκη τοῖς κυριακοῖς ῥήμασι καὶ οὐκ ἄλλοις τὸ τοσοῦτον πιστεύειν ἀποτελεῖσθαι μυστήριον. καὶ αὐτὸ δῆλον γέ ὄντος τὰς ἡμετέρας δεήσεις μὴ τελειοῦν, ἀλλὰ δεῖσθαι, ὥστε τελειοῦσθαι τὰ μυστήρια, τὰ δὲ ῥήματα τελειω- τικὰ αὐτόθεν οὐ τελειώσεως παρακλητικὰ δεῖν εἶναι, οὐκ ἄν ταῖς ἡμετέραις δεήσεσιν ἀποδοτέον ἔργον τοσοῦτον, δεομέναις γε ὥστε τελεσθῆναι, οὐ τε- 30 λειοῦσαι τὸ ἔργον, ἀλλ' αὐτοῖς τοῖς ῥήμασι τοῦ κυρίου. αὐτόθεν αὐτὰ τε- λειοῦσιν, ὡς κάκεινος ἐκείνοις αὐτὰ ἱερούργησεν.

³ Ἐτι τε ἐπεὶ τὰ τοῦ κυρίου ῥήματα προφέρονται ὑπὸ τοῦ ἱερέως ὡς ἤδη M 114^v ἔχοντος ἐξουσίαν ποιεῖν ἃ σημαίνει τὰ ῥήματα, τὰ δὲ παρακλητικὰ αὐτοῦ ῥήματα ὡς ἐξουσίαν αἰτούντος, οὕτω δὲ ἔχοντος, — μᾶλλον δὲ τι τελεῖται 35 καὶ βεβαιότερον ὑπὸ τοῦ ἔχοντος ἢ λαβεῖν αἰτουμένου, καὶ τοῦ ἤδη δυναμένου ἢ ἐλπίζοντος δύνασθαι — οὐ τοῖς δεητικοῖς τῶν ἱερέων ῥήμασιν, ἀλλὰ τοῖς ἀποφαντικοῖς τοῦ κυρίου ἀποτελεῖσθαι νομιστέον τὰ ἅγια. καὶ ἄλλως δὲ ὁ B 87^v δεόμενος ἢ δεῖται τυχεῖν τελειωτικῆς τοῦ μυστηρίου δυνάμεως ἢ οὐ. ἀλλ' εἰ μὲν τὸ πρῶτον, οὐκ ἄν δύναμις τελειωτικῆ ταῖς τῶν ἱερέων ἐνεῖη παρακλήσεσι. 40 τίς γὰρ ἄν αἰτήσειεν ὅπερ ἤδη κατέχει; εἰ δὲ τὸ δεύτερον, μάτην ἄν δέοιτο. ὥστε οὐκ αὐταὶ αἱ δεήσεις, ἀλλὰ τὰ κυρίου ῥήματα τὴν εὐχαριστίαν τελοῦσιν.

quippe dubium atque ambiguum est, an preces ac supplicationes nostrae Deo acceptae sint futurae, ex quo fieret, ut et salus nobis virtute huius mysterii exspectata dubia foret. Quod ne accidat, immo salus nostra, quam digne participantibus hoc sacramentum praebet, certa
5 atque indubia sit, necesse est Dominicis verbis dumtaxat et nullis aliis tantum confici sacramentum. Ad haec precibus quidem nostris non perficimus, sed tantummodo rogamus, ut perficiatur sacramentum. Verba vero, quae hoc divinum corpus operantur, efficientia sacramenti esse debent, non ut conficiatur deprecantia.

10 Ergo non nostris verbis, quae non conficiunt, sed ut conficiatur orant, tantum opus tribuendum, sed verbis Dominicis vere conficientibus eo modo, quo Dominus ipse per eadem verba, ut legitur in evangelio, consecravit. Praeterea verba Domini proferuntur a sacerdote, tamquam potestatem habente ea perficiendi, quae ipsa verba significant. Precibus
15 vero suis potestatem petit idem sacerdos tamquam nondum habens. Etenim melius certiusque res ab potestatem habente quam a nondum habente, sed ut eam habeat rogante perficitur. Faciliusque id agit, qui iam potest, quam qui posse se sperat. Non igitur supplicibus sacerdotum, sed enuntiativis Domini verbis effici credendum est haec sacra
20 mysteria. Item dum rogat sacerdos, aut petit obtinere potestatem conficiendi mysterii aut non. Si petit, non igitur inerat sacerdotis precibus ea potentia. Quis enim peteret, quod iam tenet? Quod si non petit, frustra rogat. Quapropter non ipsas sacerdotum preces, sed Domini verba eucharistiam conficere manifestum est.

25 Adde, quod verborum, quae haec mysteria conficiunt, nulla diversitas, nulla mutatio esse debet. Una enim cuiusque et immutabilis forma est, qua mutata totum etiam mutatur. Unde Matthaeus et Marcus et Lucas et cum iis apostolus Paulus, cum huius consecrationis mentionem faciunt, quae a Salvatore <in ea> nocte, qua tradebatur
30 perfecta est, eadem verba omnes eodem modo pronuntiant, quamvis et in superioribus et in sequentibus diversi diverso modo sunt locuti. Hic pariter omnes dixerunt: *Hoc est corpus meum*, et *Hic est sanguis meus*. Preces vero et supplicationes sacerdotum, quibus nonnulli existimant hoc mysterium confici, alias apud alios et longe quidem
35 diversas esse videmus. Alii enim optando, alii imperando id agunt. Siquidem Clemens et Iacobus: »Rogamus, inquiunt, ut mittas Spiritum sanctum tuum super hoc sacrificium, qui efficiat hunc panem corpus Christi tui et, quod in hoc calice est, sanguinem Christi tui.« Iacobus vero: »Rogamus, inquit, ut Spiritus sanctus adveniens sancta,
40 bona atque gloriosa eius praesentia sanctificet et faciat hunc quidem

2 ἐνδέχσθαι M δέχσθαι B | 19 ἢ ἢ M ἢ ὑπὸ B supra rasura | 36 ἔχοντος B
add. ἐξουσίαν

Mohler, Kardinal Bessarion. III.

- 4 Ἐπι τῶν μὲν τελειούντων τὰ μυστήρια ῥημάτων οὐδεμίαν ὄλως μετα-
ποίησιν τε καὶ ἀλλοίωσιν δεῖν εἶναι· μία γὰρ ἡ ἐκάστου μορφή καὶ ἀμετα-
ποίητος, ἧς μεταβληθείσης καὶ τὸ πᾶν ἀλλοιοῦται. καὶ δῆλον, ὡς Ματθαῖος,
Μάρκος τε καὶ Λουκᾶς καὶ πρὸς τούτοις Παῦλος ὁ μέγας τῆς θείας
ταύτης μνησθέντες ἱερουργίας τῆς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἐν τῇ νυκτὶ ἧ παρεδίδοτο 5
τελεσθείσης τὰ ῥήματα ταῦτα ὁμοίως ἐπ' αὐτῆς λέξεως πάντες προήνεγκαν,
καίτοι γε ἐν τοῖς προηγουμένοις τε καὶ ἐπομένοις καὶ μικρόν τι ἐνηλλαχότες,
τὸ δὲ »τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου« καὶ »τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου« ὡσαύτως
M 115 πάντες εἰπόντες. τὰς εὐχὰς δὲ καὶ δεήσεις τῶν ἱερέων, αἷς κατὰ τοὺς οὕτω
λέγοντας τὰ μυστήρια τελειοῦνται, ἄλλας εἶναι παρ' ἄλλοις, καὶ ἄλλως παρ' 10
B 88 ἄλλοις λέγεσθαι. καὶ τοὺς μὲν εὐκτικῶς, τοὺς δε προστακτικῶς αὐτὰς προ-
φέρειν. Κλήμης μὲν γὰρ καὶ Ἰάκωβος, ὁ μὲν· »δεόμεθά σου«, φησίν,
»ἵνα καταπέμψοις τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, ὅπως, ἀποφῆνοι
τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ
Χριστοῦ σου«, Ἰάκωβος δέ· »ἵνα ἐπιφοιτῆσαν τῇ ἀγίᾳ καὶ ἀγαθῇ καὶ ἐνδόξῳ 15
αὐτοῦ παρουσίᾳ«, φησίν, »ἀγιάση καὶ ποιήση τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον σῶμα
ἅγιον τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου.«
Βασίλειος δὲ ὁ μέγας· »δεόμεθά σου«, φησίν, »ἐλθεῖν τὸ πνεῦμά σου τὸ
ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα καὶ εὐλογῆσαι αὐτὰ καὶ
ἀγιάσαι καὶ ἀναδειῖξαι τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα τοῦ κυρίου 20
καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο αὐτὸ τὸ
τίμιον αἷμα τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἐκχυθὲν
ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.« ὁ δὲ γε θεῖος Χρυσόστομος· »κατάπεμψον«,
φησί, »τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα
τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου 25
M 115^v μεταβαλὼν τῷ πνεύματί σου, τῷ ἁγίῳ.« ἐν μὲν οὖν τούτοις τοσαύτης γε
B 88^v οὔσης διαφορᾶς, τῶν δὲ τελειωτικῶν ῥημάτων ἀμεταποίητων ὀφειλόντων εἶναι
οὐκ ἐκεῖνα ἀλλὰ γε ὄντα παρ' ἄλλοις, ἀλλὰ ταῦτα, ἃ παρὰ πᾶσιν εἰσι τὰ αὐτὰ
καὶ παρὰ πᾶσιν ὁμοίως προφέρονται, μορφή τε καὶ εἶδος τῶν μυστηρίων
εἰσίν, καὶ τούτοις τὴν τελειωτικὴν ἀποδοτέον δύναμιν ταύτην· διὰ γὰρ τούτων 30
εἰς τὸ εἶναι, ὃ εἰσι, τὰ μυστήρια ἀποτελοῦνται.
- 5 Ἐπι ἐκεῖνά εἰσι τινος ποιητικὰ εἶτε καὶ τελειωτικὰ, δι' ὧν εἰς τὸ εἶναι
ἐκεῖνο παράγεται καὶ τῶν ἄλλων διακρίνεται. τοῦ δὲ ἱεροῦ μυστηρίου τούτου
οὐδὲν ἄλλο οὕτως ὡς τὰ κυριακὰ λόγια τελειωτικὰ εἶναι δοκεῖ. ὅθεν αὐτὰ
ταῦτα, καὶ οὐχὶ αἱ τοῦ ἱερέως δεήσεις τὸ τοιοῦτον τελειοῦσι μυστήριον. τούτου 35
τοῦ λόγου ἐπεὶ φανερὰ ἡ μείζων ἐστὶ πρότασις, ταύτην παραδραμόντες δείξομεν
τὴν ἐλάττονα. αὐτὴ ἡ τῆς ἱερουργίας ἐνέργεια καὶ τὸ δι' αὐτῆς ἀποτελούμενον
μυστήριον ἐν αὐτῷ τῷ ἐσχάτῳ νῦν τῆς τῶν τελειούντων ῥημάτων, ὅποιαοῦν
εἴεν ἐκεῖνα, προφορᾶς γίνονται. ἡ γὰρ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου οὐσία ἐν τῇ ἰδίᾳ
μένουσι φύσει, μέχρις ἂν πάντα ἐκεῖνα ὅποιαοῦν τὰ γε τελειοῦντα ῥηθεῖν 40

4 Mt 26, 26—28. Mc 14, 22—24. Lc 22, 19—21. I Cor 11, 23—25. | 12 Const. apost. VIII 12 n. 31, ed. Funk I 510. | 15 Lit. s. Jac. (F. E. Brightman, *Liturgies* I Oxford 1896, 54). | 18 Lit. s. Bas. (PG 31, 1040 A). | 23 Lit. s. Chrys. (PG 63, 916 C).